

فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۱، شماره ۲، تابستان ۱۳۸۷، صفحات ۳۹-۶۰

اثرات گردشگری بر توسعه روستایی با نرسنجی از روستایان دره کن و سولقان*

مسعود مهدوی، مجتبی قدیری معصوم، نسرین قهرمانی**

تاریخ دریافت: ۱۳۸۶/۸/۱، تاریخ پذیرش: ۱۳۸۶/۱۰/۱۲

چکیده

هدف این مقاله شناخت اثرات اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی گردشگری در روستاهای دره کن است که دارای قابلیت‌های گردشگری هستند. نتایج نشان می‌دهد که گردشگری در زمینه اقتصادی اثرات محدودی داشته و به جز اشتغال‌زایی و درآمدزایی اندک، موجب بالا رفتن قیمت‌ها و سوداگری زمین شده است. در زمینه اجتماعی اثرات مثبت بیشتری نظیر افزایش سواد، بهداشت فردی و عمومی، افزایش تعامل با نواحی همجوار، و کاهش مهاجرت داشته است. در زمینه زیست محیطی نیز ورود گردشگران به نابودی گونه‌های گیاهی و جانوری، افزایش آلودگی و تخریب محیط زیست منجر شده است. بنابراین، با برنامه‌ریزی اصولی و تلاش برای استفاده بهینه از ورود گردشگران، می‌توان وضعیت اقتصادی و به تبع آن، وضعیت اجتماعی، زیست محیطی و کالبدی روستاهای منطقه را بهبود بخشید.

* این مقاله برگرفته از رساله کارشناسی ارشد خانم نسرین قهرمانی با همین عنوان می‌باشد که در دانشگاه تهران به راهنمایی آقای دکتر مسعود مهدوی تهیه شده است.

** به ترتیب، عضو هیئت علمی گروه جغرافیا، واحد علوم و تحقیقات دانشگاه آزاد اسلامی؛ دانشیار دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران؛ و دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه تهران.

کلیدواژه‌ها: گردشگری / گردشگری روستایی / توسعه روستایی / روستایان / کن (دره) / سولقان (دهستان) / تهران (شهرستان).

* * *

مقدمه

تقاضا و تمایل برای گردشگری با انگیزه‌های مختلف به منظور تفریح، زیارت و تجارت در تمام جهان با سرعتی باورنکردنی در حال افزایش است. در دوران ما، گردشگری به یک واقعیت مهم اجتماعی و یک فعالیت عظیم اقتصادی تبدیل شده است. این صنعت، علاوه بر برخورداری از امکانات درآمدزایی، اشتغال‌زاست و اشاعه فرهنگ و حفظ و احیای آن را نیز به دنبال خواهد داشت.

ایران کشوری با جاذبه‌های فراوان می‌باشد. غنای جاذبه‌ها در ایران موجب شده است که آن را جهانی در یک مرز بنامند. جاذبه‌های ایران آن قدر متنوع است که تقریباً برای هر سلیقه‌ای انگیزه کافی برای سفر بدین کشور را به وجود می‌آورد (نصیری‌زاده و تونچی، ۱۳۸۲: ۲۱۴).

گردشگری روستایی یکی از بخش‌های جذاب گردشگری است که توسعه سریع آن را می‌توان به‌ویژه از دهه ۱۹۵۰ بدین سو جستجو کرد؛ که در کنار فعالیت‌های سنتی همچون گردش در خارج از شهر و کوهنوردی، رونق یافته است.

پتانسیل‌های گردشگری در هر روستا بیش از هر چیز به سرمایه‌های جغرافیایی، کیفیت مناظر طبیعی، و آثار تاریخی و فرهنگی بستگی دارد. ایران، با برخورداری از جاذبه‌های مختلف در نواحی روستایی، محیط‌های دل‌انگیزی را برای گردشگری فراهم کرده است.

توسعه گردشگری در مناطق روستایی عنصری اساسی است و یکی از راه‌های نجات روستاها از فقر، مهاجرت و مشکلات اجتماعی و اقتصادی به‌شمار می‌رود.

در اکثر نواحی روستایی، به دلیل غالب بودن اقتصاد کشاورزی و آسیب‌پذیری آن، توجه به دیگر فعالیت‌های توسعه‌ای نظیر گردشگری به‌عنوان مکمل این بخش می‌تواند

از جنبه‌های مختلف، تضمینی در بهبود شرایط زندگی روستاییان باشد. گردشگری روستایی می‌تواند در توانمندسازی مردم محلی و توسعه منابع انسانی، تنوع‌بخشی اقتصادی و رشد آن، خلق فرصت‌های شغلی، حل معضل بیکاری، ارتقای استانداردهای زندگی از طریق تأمین خدمات اجتماعی و پرکردن شکاف بین نواحی شهری و روستایی در زمینه‌های مختلف، و کاهش مهاجرت روستایی به کلان‌شهرها نقش عمده‌ای داشته باشد.

این مقاله به بررسی اثرات اجتماعی-اقتصادی، اجتماعی، و زیست‌محیطی گردشگری در روستاهای دره کن واقع در شهرستان تهران و نیز انواع اثرات مثبت و منفی گردشگری در این روستاها می‌پردازد.

دره کن، با توجه به موقعیت جغرافیایی خاص و شرایط دره‌ای و کوهستانی و آب و هوای فرح‌بخش آن به‌ویژه در فصل گرم سال، وجود زیارتگاه‌های متعدد به‌خصوص بارگاه امام‌زاده داوود، گذر رودخانه کن از میان دره، جاذبه‌های کوهنوردی، و نیز نزدیکی آن به شهر تهران، دره‌ای است که به‌ویژه در نیمه اول هر سال پذیرای گردشگران زیادی است و از این‌رو، برای انجام این تحقیق مناسب بوده است.

روش تحقیق

روش تحقیق این مقاله از نوع توصیفی-تحلیلی و روش جمع‌آوری اطلاعات به دو صورت کتابخانه‌ای و میدانی بوده است. در روش میدانی، سه سطح پرسشنامه خانوار، روستا و گردشگر تهیه و داده‌ها و اطلاعات مورد نظر جمع‌آوری شده است. با توجه به پیمایشی بودن تحقیق، از نمونه‌گیری استفاده شده و نتایج حاصل به جامعه آماری تعمیم داده شده است.

جامعه آماری تحقیق شامل ۱۳ روستای دهستان سولقان با جمعیت ۲۷۶۷ نفر (۷۰۸ خانوار) می‌باشد که در سه طبقه جمعیتی زیر ۲۰ خانوار (۴ روستا)، ۲۰ تا ۱۰۰ خانوار (۸ روستا)، و بالای ۱۰۰ خانوار (۱ روستا) قابل تفکیک هستند؛ و از این سه

طبقه، سه روستای سنگان وسط، کیگانه، و کشار علیا مورد بررسی قرار گرفته‌اند (جدول ۱).

جدول ۱- تعداد جمعیت و خانوار روستاهای دهستان سولقان، ۱۳۸۵

آبادی	جمعیت ۱۳۸۵	خانوار ۱۳۸۵
دهستان سولقان	۲۷۷۶	۷۰۸
۱- امامزاده داوود	۱۸۷	۵۱
۲- رندان	۲۲۳	۶۵
۳- باغ دره سنگان	۷۴۹	۱۹۵
۴- سنگان نو		
۵- سنگان بالا		
۶- سنگان پایین		
۷- سنگان وسط		
۸- طالون	۱۹۶	۵۶
۹- کشار سفلی	۱۸۳	۴۱
۱۰- کشار علیا	۵۴۱	۱۲۷
۱۱- کیگانه	۳۳۳	۸۱
۱۲- واریش	۵۶	۱۵
۱۳- وردیج	۲۸۱	۷۷

مأخذ: مرکز آمار ایران، ۱۳۸۵

برای تعیین حجم نمونه نیز ابتدا از روش شارپ- کوکران استفاده شد (محمدی، ۱۳۸۳: ۱۲۹)؛ و پس از تعیین حجم نمونه با استفاده از روش نمونه‌گیری تصادفی، پرسشنامه‌های مورد نظر در روستاهای نمونه تکمیل شد.

$$n = \frac{Nt^2 pq}{Nd^2 + t^2 pq}$$

فرمول شارپ- کوکران

$N =$ حجم جامعه (۷۰۸ خانوار) $p =$ احتمال وجود صفت (۰.۹۵)

$n =$ حجم نمونه مورد نیاز $q =$ احتمال عدم وجود صفت

$$t = 1/96$$

$$d = \text{خطای نمونه گیری (0/05)}$$

بر اساس این فرمول، حجم نمونه مورد نیاز ۲۴۹ خانوار می باشد که با توجه به فرمول تصحیح شده آن، به ۱۸۴ مورد تقلیل می یابد.

$$n = n' / [1 + (n' / N)] = 249 / [1 + (249 / 708)] = 184$$

قابل ذکر است اطلاعات به دست آمده از طریق نرم افزار SPSS طبقه بندی شد؛ و با استفاده از آزمون ناپارامتری کای اسکوئر (مهدوی و طاهرخانی، ۱۳۸۳: ۲۵۹)، معنی داری شاخص ها مشخص شده و تحلیل های مورد نظر صورت گرفته است.

تعریف مفاهیم

گردشگری و گردشگری روستایی

توریسم واژه ای فرانسوی است که از ریشه «تور» گرفته شده است. «تور» در زبان فرانسه به معنی حرکت دورانی، عمل پیمودن، طی کردن، سیر کردن و گردش کردن است (بقایی و نوروزی، ۱۳۸۴: ۱۹). بر اساس تعریف سازمان جهانی توریسم (WTO)، «توریسم» شامل فعالیت های اشخاصی است که به خارج از محیط عمومی و معمولی خود مسافرت و در آنجا اقامت می کنند، مشروط بر اینکه این اقامت کمتر از یک روز و بیشتر از یک سال نباشد و با اهدافی همانند تفریح، تجارت و غیره در ارتباط باشد (حسین زاده دلیر و حیدری، ۱۳۸۲: ۲۵-۲۶).

گردشگری روستایی یکی از انواع مختلف گردشگری است و شامل فعالیت ها و گونه های مختلف گردشگری در محیط های روستایی و پیرامون آنها می شود و نیز دربردارنده ارزش ها و آثار متفاوتی برای محیط زیست روستا اعم از طبیعی و انسانی است (Soteriades, 2002: 617).

همچنین، گردشگری روستایی را می توان نوعی مسافرت دور از خانه به مکان هایی خارج از شهرک های اصلی و کنار ساحلی تعریف کرد (England Research, 2005: 1). برخی نیز گردشگری روستایی را نوعی فعالیت در مناطق تفریحی - تجاری در روستا می دانند که خدماتی را برای گردشگران عرضه می کند (Campbell, 1999: 120)؛

و در معنی کلاسیک، نوعی فعالیت توریستی است که درآمد اضافی برای آنهایی فراهم می‌کند که شغل اصلی‌شان در حوزه کشاورزی و صنعت است (Szabo, 2005: 180). در یک مفهوم کلی، می‌توان گردشگری روستایی را فعالیت گردشگری در محیط روستا دانست؛ یا در یک حوزه کاربردی وسیع‌تر، آن را «فعالیت گردشگری در حوزه غیرشهری تلقی کرد که فعالیت‌های انسانی در آن (اقتصاد وابسته به زمین) غالباً در بخش کشاورزی است» (Oppermann, 1996: 88).

در این بین، شرایط طبیعی و اقلیمی همراه با ساختارهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی محیط روستا اشکال گوناگون و متنوعی از روستاها را به وجود می‌آورند که هر کدام به لحاظ فیزیکی، تیپ، معماری، نوع مسکن، الگوی سکونت، نوع معیشت، آداب و رسوم، و نسبت‌ها، از یکدیگر متمایزند. این تمایز خود خالق جاذبه‌هایی است که گردشگران روستایی را به بازدید از این مناطق علاقه‌مند می‌کند (رضوانی، ۱۳۷۷: ۱۰۵).

گردشگری راهبردی برای توسعه همه‌جانبه نواحی روستایی

میسرا معتقد است توسعه روستایی طیف وسیعی از فعالیت‌های گوناگون و بسیج انسانی را شامل می‌شود که مردم را به ایستادن روی پای خود و از میان برداشتن ناتوانی‌های ساختاری موجود قادر می‌سازد؛ ناتوانی‌های مزبور باعث می‌شود که مردم در شرایط نامساعد زندگی کنند (بهرامی، ۱۳۸۳: ۱۴۷).

در زمینه توسعه روستایی، رویکردها و راهبردهای مختلفی نظیر رویکردهای اقتصادی، اجتماعی، کالبدی-فضایی، و جامع مطرح است. راهبرد توسعه روستایی همه‌جانبه یا یکپارچه روستایی و راهبرد توسعه پایدار از جمله راهبردهایی هستند که رویکردی جامع نسبت به برنامه‌ریزی توسعه روستایی دارند (رضوانی، ۱۳۸۳: ۹۲).

مناطق روستایی معدودی توانسته‌اند از مشکلات کاهش جمعیت، پایین آمدن سطح اشتغال و درآمدها، کاهش خدمات عمومی، و از دست دادن خصوصیات روستایی فرهنگی بگریزند. این نکته به‌طور وسیعی مورد پذیرش قرار گرفته است که راهبردهای

جدیدی برای کمک به احیای اجتماعی و اقتصادی جوامع روستایی مورد نیاز است (Holland et al., 2003: 23).

گردشگری روستایی همانند هر فعالیت دیگری منبع درآمد و اشتغال‌زاست و زنجیره‌ای از فعالیت‌های اقتصادی و خدماتی را به وجود می‌آورد. طبق گفته گانون در سال ۱۹۹۴، توسعه توریسم در نواحی روستایی می‌تواند زمینه‌ساز رشد اقتصادی، تنوع‌بخشی اقتصاد روستایی، ایجاد اشتغال و درآمد، کاهش مهاجرت‌های خارجی و امکان جمعیت‌پذیری، بهبود زیرساخت‌ها، و موارد دیگر در مناطق روستایی شود (نقل از مهدوی، ۱۳۸۱: ۵۰).

گردشگری روستایی می‌تواند راهبردی برای توسعه همه‌جانبه دولت از نظر اقتصادی، اجتماعی، و زیست‌محیطی باشد. از نظر اقتصادی، گردشگری روستایی می‌تواند اثرات اقتصادی مهمی را برای نواحی روستایی دربرداشته باشد. گردشگران روستایی برای اقامت، خرید کالاهای محلی، و خدمات، پول پرداخت می‌کنند. این پول‌ها در فعالیت‌های محلی جریان می‌یابد و موجب تحرک مناطق روستایی در برآورده کردن هر چه بهتر و بیشتر نیازهای بازدیدکنندگان می‌شود و اثرات مهم اقتصادی آن به کند شدن روند تخلیه سکونت‌گاه‌های روستایی منتهی شود (جوان و سقایی، ۱۳۸۳: ۱۱۳).

در ابعاد اجتماعی نیز اعتقاد بر این است که ورود گردشگران به مناطق روستایی باعث ارتباطات مردم بومی با این افراد و تأثیراتی قابل ملاحظه در رشد و ارتقای فرهنگی و اجتماعی، بالا رفتن سطح سواد، و افزایش سطح مشارکت می‌شود. همچنین، گردشگری روستایی، به‌عنوان یک ابزار برای تولید اشتغال و توسعه اقتصادی در سطح منطقه، می‌تواند امیدهایی را برای کاهش فقر فراهم آورد (Slee, 1997: 81).

از لحاظ زیست‌محیطی، با توجه به ارتباط مستقیم گردشگران روستایی با محیط طبیعی، در صورت عدم مدیریت این فرآیند، در بسیاری از موارد، گردشگری می‌تواند

به تخریب محیط زیست منجر شود. بنابراین، گردشگری روستایی موجب برانگیخته شدن حساسیت‌های زیست‌محیطی شده است و برای پایداری گردشگری، حفظ محیط زیست و ارتقای آن، از جمله اولین ضرورت‌ها به حساب می‌آید.

حتی از نظر وضعیت فیزیکی روستاها، حفظ بافت‌های باارزش روستایی، مسکن سنتی و متناسب با اقلیم منطقه، و شیوه‌های مختلف سکونت‌گزینی در گردشگری مورد تأکید است.

با توجه بدین مباحث، گردشگری را می‌توان به‌عنوان راهبردی جامع برای توسعه روستایی مد نظر قرارداد و با این دید، گردشگری تا حد گسترده‌ای به توسعه پایدار و در نتیجه، به گردشگری پایدار نزدیک می‌شود که تمام ابعاد اقتصادی، اجتماعی، کالبدی، زیست‌محیطی و مدیریتی روستاها را مورد توجه قرار می‌دهد و تلاش دارد تا در بلندمدت زمینه رشد و شکوفایی روستاها را در تمامی عرصه‌ها فراهم کند.

موقعیت منطقه

تهران یکی از شهرستان‌های استان تهران شامل ۳ بخش، ۳ شهر و ۴ دهستان است که یکی از این بخش‌ها، بخش کن می‌باشد.

دهستان سولقان از بخش کن در شمال غرب شهرستان تهران با جهت شمال شرق به جنوب شرق در موقعیت ریاضی ۵۱ درجه و ۹ دقیقه تا ۵۱ درجه و ۱۹ دقیقه طول شرقی و ۳۵ درجه و ۴۹ دقیقه تا ۳۵ درجه و ۲۵ دقیقه عرض شمالی واقع شده است (صفایی، ۱۳۸۰: ۱۶).

دهستان سولقان دارای ۱۳ آبادی است که ۸ آبادی دارای سکنه و ۵ آبادی خالی از سکنه می‌باشد. در حال حاضر، روستای سولقان مرکز این دهستان است.

ویژگی‌های گردشگری منطقه

دره کن از گذشته به‌عنوان یک مکان گردشگری مطرح بوده است. در گذشته، مردم تهران برای استفاده از آب و هوای مناسب منطقه و زیارت مرقد امام‌زاده داوود از راه

فرحزاد به این محل می‌آمدند و مدت زیادی را در آنجا به سر می‌بردند؛ و عده‌ای نیز از طریق جاده خاکی کن - سولقان به این بخش می‌آمدند و اوقاتی را در اینجا می‌گذراندند. پس از آسفالت شدن جاده کن - سولقان و دسترسی راحت و سریع به زیارتگاه امامزاده داوود و استفاده از طبیعت زیبای دره، به تدریج بر تعداد زائران و گردشگران افزوده شد و کسب و کار روستاییان از رونق بیشتری برخوردار شد. در ادامه، جاذبه‌های گردشگری دره امامزاده داوود به تفکیک مورد بحث قرار می‌گیرد.

- **جاذبه‌های طبیعی:** جاذبه‌هایی نظیر ناهمواری‌ها، آب، پوشش گیاهی، و اقلیم موجب جذب گردشگران به این منطقه شده است. رودخانه کن و سایر آب-راه‌های دره نظیر آب‌رندان، آب‌طالون، آب‌کیگا، آبشارها و چشمه‌سارها، ناهمواری‌هایی نظیر کوهستان شامل قله رندان، کانون، چال‌تاجی، دیواره‌های سنگی مجاور امامزاده عقیل، قله سنگون و پهنه حصاره و همچنین، پوشش گیاهی منطقه شامل باغات و اراضی سرسبز، مناظر و چشم‌اندازهایی بدیع را به‌خصوص در فصول گردشگری پذیر خلق می‌کنند.
- **جاذبه‌های مذهبی:** وجود زیارتگاه‌های متعدد در این دره گردشگران با انگیزه گردشگری مذهبی را به سمت این منطقه می‌کشاند. زیارتگاه امامزاده داوود مهم‌ترین و معروف‌ترین زیارتگاه این دره است که حدود نیمی از گردشگران دره کن را به سوی خود جذب می‌کند. این آرامگاه در شش کیلومتری توچال و ۱۵ کیلومتری فرحزاد واقع است. اکثر زائران بقعه از اهالی شهر تهران هستند که حتی قبل از ساخته شدن جاده آسفالت فعلی به زیارت آن حضرت می‌آمدند. از فرحزاد تا امامزاده داوود نزدیک به ۱۵ کیلومتر است که زوار آن را پیاده یا به وسیله چارپایان طی می‌کنند؛ و در فصل تابستان به‌خصوص شب‌ها و روزهای جمعه و ایام متبرک، قافله‌های سواره و پیاده زوار در طول این راه نمودار بسیار جالب توجهی از وضع اجتماعی توده مردم پایتخت و مردم دور و نزدیک می‌باشند.

در دره‌های مجاور امامزاده داوود و در سمت غرب و جنوب غربی آن در آبادی‌های رندان و سنگان، بقعه‌های امامزاده عمادالدین، پدر امامزاده علاءالدین و امامزاده قاسم و امامزاده عقیل، برادران امامزاده داوود، وجود دارد که البته بیشتر زیارتگاه مردم دهات مجاور است (معمدی، ۱۳۸۱: ۴۳۳).

- **جاذبه‌های ورزشی-تفریحی:** نظیر شنا، آب‌بازی، کوهنوردی حرفه‌ای و غیر حرفه‌ای، کوه‌پیمایی، و پیاده‌روی می‌باشد. پیاده‌روی و کوه‌پیمایی از فعالیت‌های پرطرفدار در مناطق مختلف این دره است. در حال حاضر، افرادی به صورت حرفه‌ای و غیر حرفه‌ای در این منطقه اقدام به کوهنوردی می‌کنند. دوچرخه‌سواری نیز به عنوان یک ورزش سازمان‌نیافته در طول جاده اصلی به چشم می‌خورد. سوارکاری، در حال حاضر، بیشتر جنبه تفریحی دارد و بیشتر در روستای امامزاده داوود و در پارکینگ تا زیارتگاه دیده می‌شود (قربانی، ۱۳۸۰: ۱۵۰).
- **جاذبه‌های اجتماعی:** ویژگی‌های اجتماعی نظیر فرهنگ و آداب و رسوم، زبان و گویش‌های محلی، و ویژگی‌های معماری مسکن‌ها و بافت آنها را شامل می‌شود که هر کدام می‌تواند برای جذب گردشگر و تحقیقات گسترده جاذبه‌هایی داشته باشد. از نظر استقرار و موقعیت مکانی، تمام روستاها از وضعیت توپوگرافی محل تبعیت می‌کنند و در طول آب‌راه‌ها و درون دره‌ها قرار دارند؛ و بعضاً به لحاظ کوهستانی بودن منطقه، توسعه و بافت روستا به صورت پلکانی بر روی دامنه‌ها شکل گرفته است. معماری روستای کیگانه که خانه‌هایی با سقف‌های شیروانی و ایوان‌های مسقف و مشرف به فضای سبز و باغات دارد، از این جمله است. در حال حاضر، بیشتر محیط آرام و طبیعت روستایی روستاها باعث رونق تفریح و ویلاسازی در آنها شده است.
- **جاذبه‌های درمانی:** از این جاذبه‌ها می‌توان به هوای سالم، پاک، و چشم‌اندازهای زیبای بصری در منطقه اشاره کرد که در آرامش فکری و روحی افراد دل‌زده از محیط شهری و شلوغی‌های شهر تأثیر مهمی دارد. این جاذبه به طور غیرمستقیم و ناخودآگاه در بیشتر موارد در جذب گردشگران مؤثر است.

امکانات و خدمات گردشگری در منطقه

- *امکانات و خدمات حمل و نقل:* یکی از عوامل زیربنایی جهانگردی و گردشگری وجود شبکه‌های حمل و نقل و راه‌های ارتباطی می‌باشد که متأسفانه در کشور ما آن‌طور که انتظار می‌رود، بدان توجه چندانی نشده است (ناجی، ۱۳۷۴: ۲۳). در منطقه مورد نظر، به‌طور کلی، خدمات حمل و نقل و راه‌های ارتباطی در حد استاندارد و مناسب نمی‌باشد. راه‌های دسترسی به‌خصوص راه‌های دسترسی به حواشی رودخانه‌ها و مناظر طبیعی و همچنین، راه‌های دسترسی به روستاها نامناسب است. تنها راه دسترسی به امامزاده داوود، رندان و سنگان پایین آسفالتی است. کمبود پارکینگ و تعمیرگاه نیز در منطقه محسوس است. راه آسفالتی‌ای که به امامزاده ختم می‌شود، باریک است (هر چند که طی چند سال اخیر عریض شده است) و در اواخر هفته طی فصول گردشگری (بهار و تابستان)، جوابگوی تعداد وسایل نقلیه نیست و خطر ریزش کوه و سقوط به دره نیز وجود دارد.
 - *امکانات اقامتگاهی، پذیرایی، تفریحی و رفاهی:* یکی از ابزارهای اساسی صنعت جهانگردی تأسیسات و امکانات سیاحتی و اقامتی است. روستاهای دهستان سولقان فاقد هرگونه امکانات اقامتی برای گردشگران هستند و اکثر گردشگران در شهرک داوودیه اقامت می‌کنند که عمدتاً دارای مسافرخانه است. صاحبان این مسافرخانه‌ها اکثراً اهل روستای کیگانه هستند و برخی واحدها نیز متعلق به اهالی شهرک داوودیه می‌باشند.
- از لحاظ امکانات پذیرایی نیز تنها یک روستا دارای غذاخوری می‌باشد و عمدتاً غذاخوری‌ها در بین راه یا در امامزاده داوود می‌باشند. همچنین، بازارچه‌ای در شهرک داوودیه جهت گردش و خرید زائران و گردشگران دایر شده و جهت رفاه حال گردشگران، خانه بهداشت و درمانگاه نیز در این شهرک احداث شده است. از لحاظ امکانات تفریحی نیز به‌غیر از مناظر و باغات، یک باغ وحش کوچک و شهر بازی در شهرک داوودیه طراحی و احداث شده است.

بررسی اثرات گردشگری بر روستاهای منطقه

برای بررسی اثرات گردشگری بر توسعه روستایی در منطقه مورد مطالعه (دره کن و سولقان)، همان‌گونه که قبلاً گفته شد، شاخص‌هایی تعیین و در قالب پرسشنامه در روستاهای نمونه (کشار علیا، کیگاه و سنگان وسط) تکمیل شد. جداول تجزیه و تحلیل استخراج شده از پرسشنامه‌ها توسط SPSS به تفکیک در سه جدول اثرات اقتصادی گردشگری (جدول ۲)، اثرات اجتماعی گردشگری (جدول ۳)، و اثرات کالبدی و زیست‌محیطی گردشگری (جدول ۴) به همراه میزان معنی‌داری شاخص‌ها آمده است. همان‌گونه که در جداول مشخص است، تمامی شاخص‌ها از سطح معنی‌داری مناسبی برای تحلیل برخوردارند.

اثرات اقتصادی: گردشگری در هر منطقه اثرات اقتصادی اعم از مثبت و منفی بر جای می‌گذارد. برای بررسی این تأثیرات در منطقه مورد نظر، شاخص‌هایی نظیر اشتغال‌زایی، درآمد، و قیمت کالاها مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

بر اساس دیدگاه ساکنان روستایی، گردشگری از لحاظ اقتصادی تأثیرات مثبت کمتری در مقایسه با تأثیرات منفی آن داشته است. گردشگری به گسترش فعالیت‌های خدماتی در منطقه به صورت محدود به خصوص در روستاهای نزدیک به امامزاده داوود منجر شده است، نظیر روستای کیگاه که به لحاظ هم‌جواری و نزدیکی به امامزاده داوود برخی از اهالی آن صاحب زائرسراها و مغازه‌های شهرک داوودیه هستند. حدود ۱۵۰ تا ۱۶۰ مغازه امامزاده تنها متعلق به اهالی روستای کیگاه می‌باشد و در روستاهای دیگر، این امر به چشم نمی‌خورد. حدود ۷/۷ درصد روستاییان تأثیر گردشگری بر اشتغال‌زایی را زیاد دانسته‌اند. از نظر درآمد نیز ۱۵/۴ درصد اهالی موافق تأثیر زیاد آن بوده‌اند و ۴۲/۳ درصد تأثیر آن را اندک دانسته‌اند. گردشگری به نوبه خود تأثیرات منفی بر قیمت کالاها و اجناس گذاشته و موجب افزایش قیمت‌ها شده است.

همچنین، گردشگری در منطقه موجب افزایش قیمت زمین و مسکن در روستاها شده، سوداگری زمین را نیز به دنبال داشته است؛ ساخت و ساز در منطقه بالا رفته و خانه‌هایی با سبک مسکن‌های شهری نیز در روستاها ساخته شده است (جدول ۲).

بنابراین، همان‌گونه که از ارقام این جدول مشخص است، گردشگری از نظر اقتصادی تأثیراتی سوء در منطقه داشته است.

اثرات اجتماعی: برای بررسی اثرات اجتماعی گردشگری در روستاهای منطقه، شاخص‌هایی نظیر تغییر در نوع لباس، مراسم، بهبود لوازم منزل، گسترش فرهنگ شهری، و مهاجرت مد نظر قرار گرفته است. بررسی‌ها نشان‌دهنده تأثیر زیاد گردشگری بر نوع پوشش روستاییان و بهبود آن، تغییر مراسم و نزدیکی آنها به شیوه مراسم در شهر تهران، تغییر الگوی مصرف غذا، تأثیر بر نوع وسایل منزل و بهبود آنها، گسترش فرهنگ شهری و فاصله گرفتن از فرهنگ روستایی، بهبود وضعیت بهداشت فردی و عمومی در روستا، گسترش روابط بیرونی روستاها با سایر روستاها و نواحی هم‌جوار، کاهش مهاجرت روستاییان به دلیل ایجاد شغل و خدمات‌رسانی بهتر و بیشتر و افزایش تعلق خاطر روستاییان به روستاهای خود، و بالا رفتن امنیت در روستاها می‌باشد. از اثرات منفی اجتماعی نیز می‌توان به گسترش ناهنجاری بیشتر در بین جوانان روستا به-خصوص در فصول گردشگری منطقه اشاره کرد. همچنین، گردشگری تأثیری بر وضعیت آموزشی و گسترش مراکز آموزشی نداشته است (جدول ۳). همان‌گونه که در این جدول مشخص است، تأثیرات مثبت اجتماعی گردشگری در منطقه زیاد بوده و به بهبود وضعیت اجتماعی کمک کرده است.

جدول ۲- تأثیرات اقتصادی گردشگری

ردیف	تأثیرات اقتصادی گردشگری	زیاد *	متوسط *	کم *	خیلی کم *	پیرسون کای اسکوتر **
۱	گردشگری تا چه حد منجر به اشتغال‌زایی برای مردم روستا شده است؟	۷/۷	۲۶/۹	۳۸/۱۵	۲۶/۹	۰/۰۰۰
۲	گردشگری تا چه حد موجب بهبود درآمد اهالی روستا شده است؟	۱۵/۴	۲۳/۱	۴۲/۳	۱۹/۲	۰/۰۰۰
۳	گردشگری تا چه حد موجب افزایش قیمت کالاها و اجناس شده است؟	۳۰/۸	۵۰	۱۵/۴	۳/۸	۰/۰۰۰
۴	گردشگری تا چه حد موجب افزایش قیمت زمین و مسکن در روستا شده است؟	۵۰	۴۲/۳	۷/۷	۰	۰/۰۰۰
۵	گردشگری تا چه حد الگوی کشت روستا را تغییر داده است؟	۱۱/۵	۲۶/۹	۳۴/۶	۲۶/۹	۰/۰۰۰
۶	گردشگری تا چه حد موجب تنوع محصولات داخلی روستا شده است؟	۳/۸	۴۲/۳	۳۸/۵	۱۵/۴	۰/۰۰۰
۷	گردشگری تا چه حد منجر به گسترش سوداگری زمین در روستا شده است؟	۳۸/۵	۳۸/۵	۲۳/۱	۰	۰/۰۰۰
۸	گردشگری تا چه حد بر افزایش ساخت و ساز در روستا تأثیر داشته است؟	۵۷/۷	۳۸/۵	۳/۸	۰	۰/۰۰۰
۹	گردشگری تا چه حد ترکیب دام‌های روستا را تغییر داده است؟	۱۵/۴	۷/۷	۴۶/۲	۳۰/۸	۰/۰۰۰
۱۰	گردشگری تا چه حد موجب بهبود کمی و کیفی صنایع دستی شده است؟	۰	۷/۷	۳۴/۶	۵۷/۷	۰/۰۰۰

منبع: مطالعات میدانی نگارنده، ۱۳۸۶

* درصد پاسخ روستاییان به سؤالات مطرح شده

** میزان معنی‌داری شاخص‌ها در سطح ۹۵٪

جدول ۳- تأثیرات اجتماعی گردشگری

ردیف	تأثیرات اجتماعی گردشگری	زیاد *	متوسط *	کم *	خیلی کم *	پیرسون کای اسکوئر **
۱	گردشگری تا چه حد به تغییر نوع لباس در روستا منجر شده است؟	۴۲/۲	۴۶/۲	۱۱/۵	۰	۰/۰۰۰
۲	گردشگری تا چه حد به تغییر نوع مراسم (عزاداری، عروسی، و...) منجر شده است؟	۱۵/۴	۵۳/۸	۲۶/۹	۳/۸	۰/۰۰۰
۳	گردشگری تا چه حد به تغییر الگوی مصرف غذا در روستا منجر شده است؟	۲۳/۱	۶۱/۵	۱۱/۵	۳/۸	۰/۰۰۰
۴	گردشگری تا چه حد به بهبود وسایل منزل (تلویزیون، رادیو، یخچال، ماشین لباسشویی، و...) منجر شده است؟	۶۵/۴	۲۶/۹	۷/۷	۰	۰/۰۰۲
۵	گردشگری تا چه حد به گسترش فرهنگ شهری و فاصله گرفتن از فرهنگ روستایی بین مردم روستا منجر شده است؟	۶۵/۴	۲۶/۹	۷/۷	۰	۰/۰۰۰
۶	گردشگری تا چه حد موجب بهبود وضعیت آموزش در روستای شما شده است؟	۷/۷	۵۰	۳۴/۶	۷/۷	۰/۰۰۰
۷	گردشگری تا چه حد موجب بهبود وضعیت بهداشت فردی و عمومی در روستای شما شده است؟	۱۵/۴	۶۱/۵	۱۱/۵	۱۱/۵	۰/۰۰۰
۸	گردشگری تا چه حد موجب عرضه بهداشتی محصولات (لبنیات و...) شده است؟	۱۹/۲	۵۰	۲۶/۹	۳/۸	۰/۰۰۰
۹	گردشگری تا چه حد روابط بیرونی روستا با نواحی هم‌جوار را گسترش داده است؟	۶۹/۲	۱۵/۴	۱۵/۴	۰	۰/۰۰۰
۱۰	گردشگری تا چه حد مهاجرت از روستا را کاهش داده است؟	۱۹/۲	۴۶/۲	۲۶/۹	۷/۷	۰/۰۰۰
۱۱	گردشگری تا چه حد به بازگشت مهاجران منجر شده است؟	۱۱/۵	۴۲/۳	۳۴/۶	۱۱/۵	۰/۰۰۰
۱۲	میزان امنیت روستا در فصول گردشگری چقدر است؟	۶۱/۵	۲۶/۹	۷/۷	۳/۸	۰/۰۰۱
۱۳	میزان تعامل روستاییان با گردشگران در چه حد است؟	۶۱/۵	۲۶/۹	۱۱/۵	۰	۰/۰۰۰
۱۴	میزان رضایت مردم از گردشگران در چه حد است؟	۱۹/۲	۴۶/۲	۲۳/۱	۱۱/۵	۰/۰۰۰
۱۵	به نظر شما، رسیدگی به گردشگران در روستای شما خوب است؟	۰	۴۶/۲	۵۰	۳/۸	۰/۰۰۰
۱۶	آیا تاکنون پیش آمده که بین شما و گردشگران درگیری ایجاد شود؟	۳/۸	۲۳/۱	۳۸/۵	۳۴/۶	۰/۰۰۰
۱۷	گردشگری تا چه حد به گسترش ناهنجاری (اعتیاد، انجام منکرات، و...) بین جوانان روستا منجر شده است؟	۲۳/۱	۳۴/۶	۳۴/۶	۷/۷	۰/۰۰۰
۱۸	گردشگری تا چه حد موجب افزایش تعلق خاطر شما به روستایتان شده است؟	۳۰/۸	۶۵/۴	۳/۸	۰	۰/۰۰۰
۱۹	شما تا چه میزان تمایل به مهاجرت از روستای خود دارید؟	۷/۷	۴۶/۲	۳۰/۸	۱۵/۴	۰/۰۰۰
۲۰	آیا گردشگری باعث شده تا شما در کارهای جمعی روستایی مشارکت کنید؟	۲۳/۱	۵۳/۸	۲۳/۱	۰	۰/۰۰۰

منبع: مطالعات میدانی نگارنده، ۱۳۸۶
 * درصد پاسخ روستاییان به سؤالات مطرح شده
 ** میزان معنی‌داری شاخص‌ها در سطح ۹۵٪

اثرات کالبدی و زیست‌محیطی: برای بررسی این تأثیرات نیز شاخص‌هایی نظیر حفاظت از محیط زیست و گونه‌های گیاهی و جانوری، و چگونگی دفع زباله مد نظر قرار گرفته است.

بررسی‌ها گویای این واقعیت است که گردشگری به آگاهی بیشتر روستاییان نسبت به ارزش محیط زیست انجامیده و موجب شده است که روستاییان به حفظ محیط زیست اهمیت بیشتری دهند و از رها سازی زباله در معابر تا حدودی خودداری کنند. طبق ارقام جدول ۴، تعداد زیادی از افراد تأثیر گردشگری بر بهبود وضعیت محیط زیست را کم دانسته‌اند و معتقدند گردشگری به صورت کم و محدود به دفع بهداشتی زباله‌ها و فاضلاب‌های خانگی منجر شده است. همچنین، روستاییان اذعان داشته‌اند که گردشگری تا حدودی در بهبود برخی راه‌های ارتباطی و گسترش خدمات‌رسانی (آب، برق، مخابرات، و...) و زیباسازی روستاها تأثیر داشته است. الگوی مسکن روستایی تغییر کرده و حتی خانه‌های چندطبقه با معماری شهری در روستاها دیده می‌شود؛ و مصالح به کار رفته در آنها نیز تغییر کرده، به سبک شهری نزدیک شده و از مصالح مقاوم‌تر استفاده شده است که یکی از دلایل آن می‌تواند نزدیکی به شهر تهران باشد. بنابراین، اثرات منفی گردشگری در منطقه زیاد است و گردشگری موجب آسیب محیط زیست منطقه و آلودگی آن شده است.

گردشگران کمتر اصول بهداشتی را رعایت می‌کنند و زباله‌های تولیدی را در محیط رها می‌کنند. همچنین، گردشگری موجب تخریب و نابودی گونه‌های گیاهی و جانوری در منطقه، تغییر کاربری اراضی به کاربری‌های مسکونی و تجاری، و... شده است و برخی اراضی باغی و کشاورزی به این کاربری‌ها اختصاص یافته‌اند (جدول ۴).

جدول ۴- تأثیرات کالبدی و زیست محیطی گردشگری

ردیف	تأثیرات کالبدی و زیست محیطی گردشگری	زیاد*	متوسط*	کم*	خیلی کم*	پیرسون کای اسکوئر**
۱	گردشگری تا چه حد موجب حفظ بیشتر محیط زیست از طرف روستاییان شده است؟	۱۵/۴	۸۰/۸	۳/۸	۰	۰/۰۰۲
۲	گردشگری تا چه حد به محیط زیست منطقه لطمه زده و موجب آلودگی آن شده است؟	۴.۶۵	۲۶/۹	۷/۷	۰	۰/۰۰۰
۳	گردشگران تا چه حد موجب از بین رفتن گونه های گیاهی و جانوری منطقه شده اند؟	۴۲/۳	۳۸/۵	۱۹/۲	۰	۰/۰۰۰
۴	گردشگری تا چه حد موجب دفع بهداشتی زباله و جلوگیری از ورود فاضلاب های خانگی به معابر شده است؟	۷/۷	۶۵/۴	۲۳/۱	۳/۸	۰/۰۰۰
۵	گردشگری تا چه حد موجب بهبود وضعیت معابر داخلی و راه های ارتباطی روستا با دیگر نقاط شده است؟	۱۱/۵	۶۵/۴	۱۹/۲	۳/۸	۰/۰۰۱
۶	گردشگری تا چه حد موجب گسترش خدمات زیربنایی (آب، برق، مخابرات، و...) در روستا شده است؟	۳۴/۶	۳۰/۸	۳۰/۸	۳/۸	۰/۰۰۱
۷	گردشگری تا چه حد الگوی مسکن روستا را تغییر داده است؟	۷۶/۹	۱۱/۵	۷/۷	۳/۸	۰/۰۰۰
۸	آیا نوع مصالح خانه های روستا با ورود گردشگران مقاوم تر شده است؟	۶۵/۴	۳۴/۶	۰	۰	۰/۰۰۰
۹	به نظر شما مردم روستا چقدر به تمیزی کوچه ها و معابر اهمیت می دهند؟	۳۴/۶	۴۶/۲	۱۹/۲	۰	۰/۰۰۰
۱۰	گردشگری تا چه میزان به تغییر کاربری زمین و تبدیل اراضی کشاورزی به مسکونی و کاربری های تجاری منجر شده است؟	۵۰	۳۴/۶	۱۵/۴	۰	۰/۰۰۰
۱۱	گردشگری تا چه میزان باعث شده که مردم به زیباسازی روستای خود بپردازند؟	۲۶/۹	۴۶/۲	۲۳/۱	۳/۸	۰/۰۰۰
۱۲	گردشگری تا چه میزان به گسترش فضاهای سبز روستا منجر شده است؟	۰	۵۰	۳۸/۵	۱۱/۵	۰/۰۰۰

منبع: مطالعات میدانی نگارنده، ۱۳۸۶

* درصد پاسخ روستاییان به سؤالات مطرح شده

** میزان معنی داری شاخص ها در سطح ۹۵٪

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

بررسی‌های صورت گرفته در سه روستای ناحیه مورد مطالعه از طریق مطالعات میدانی و ارائه پرسشنامه در بین روستاییان که به صورت تصادفی انتخاب شده بودند، نشان می‌دهد که این ناحیه از قابلیت‌های گردشگری بالایی برخوردار است و گردشگران زیادی به‌ویژه در نیمه اول سال از آن دیدن می‌کنند. گردشگری در منطقه مورد نظر در زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی - کالبدی اثراتی را موجب شده است که برخی جنبه مثبت و برخی جنبه منفی داشته‌اند. بر اساس این ارزیابی، اگرچه گردشگری در زمینه اقتصادی تا حدودی سبب اشتغال‌زایی و افزایش در آمد شده اما اثرات منفی آن از جمله افزایش قیمت کالاها و زمین و مسکن، سوداگری زمین و افزایش ساخت و ساز بیشتر بوده است و از این رو، گردشگری از نظر اقتصادی موفق عمل نکرده است. با این همه، همان‌گونه که بررسی‌ها نشان دادند، اثرات مثبت گردشگری در زمینه‌های اجتماعی زیاد بوده و به دلایلی از جمله افزایش تعلق خاطر روستاییان به روستای خود، آشنایی و افزایش تعامل روستاییان با گردشگران و انتقال اندیشه‌ها به نواحی روستایی، و بهبود وضعیت بهداشت فردی و عمومی، موجب کاهش مهاجرت در نواحی روستایی شده است. بنابراین، گردشگری در زمینه اجتماعی موفق‌تر بوده است. از لحاظ زیست‌محیطی و کالبدی نیز اگرچه گردشگری موجب آگاهی روستاییان به حفظ محیط شده اما با اثرات منفی زیادی از قبیل آلودگی محیطی توسط گردشگران، تغییر کاربری اراضی، و دست‌اندازی به باغات و مزارع همراه بوده است.

آن‌گونه که در بررسی‌ها مشخص شد، گردشگران بیشتر برای زیارت به امامزاده داوود می‌روند و کمتر وارد روستاهای منطقه می‌شوند، به‌ویژه آنکه راه آسفالت‌ای که گردشگران را به بارگاه امامزاده داوود می‌رساند، کمتر از بین نقاط روستایی منطقه می‌گذرد و راه‌های دسترسی به روستاها نیز نامناسب است، و به‌جز یکی دو روستا که راه مناسب دارند، سایر روستاها از راه‌های دسترسی مناسبی برخوردار نیستند.

بنابراین، علی‌رغم محیط‌های زیبای روستایی دره و آب و هوای لطیف و فرح‌بخش و جاذبه‌های دیگر، به دلیل عدم توجه مسئولان و روستاییان به گردشگری روستایی و عدم ایجاد امکانات و زیرساخت‌هایی نظیر راه، آب، برق، امکانات اقامتگاهی و پذیرایی، و پارکینگ، گردشگران کمتر از روستاهای منطقه دیدن می‌کنند و اکثراً اوقات خود را در شهرک داوودیه می‌گذرانند.

بنابراین، انجام اقدامات لازم و فراهم کردن امکانات و خدمات گردشگری در روستاهای منطقه می‌تواند موجب اثرات مطلوب اقتصادی، اجتماعی، و زیست‌محیطی در روستاهای منطقه شده و زمینه‌ساز توسعه روستاهای آن شود و با توجه به حجم گردشگری‌ای که منطقه با آن روبه‌روست، می‌توان با برنامه‌ریزی صحیح و اصولی به پیشبرد اقتصادی- اجتماعی روستاها کمک کرد.

از جمله مهم‌ترین پیشنهادهایی که می‌تواند وضعیت گردشگری در منطقه را ارتقا دهد، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

اقدامات زیربنایی و اقتصادی

- مشارکت و سرمایه‌گذاری دولت در زمینه توسعه فعالیت‌های گردشگری در منطقه؛
- تشویق بخش خصوصی به سرمایه‌گذاری در این صنعت؛
- خدمات‌رسانی بیشتر و بهتر دولت در زمینه امور زیربنایی نظیر راه‌های ارتباطی، آب، برق، و تأسیسات ورزشی و بهداشتی؛
- تسهیل دسترسی به روستاهای منطقه و بهسازی و بالا بردن کیفیت راه‌های روستایی؛
- تعریض راه و ایمن کردن راه آسفالت‌ته‌ای که به امام‌زاده داوود ختم می‌شود؛
- سامان‌دهی حمل و نقل و خدمات‌رسانی رفت و آمد به منطقه؛
- توسعه و احداث خدمات بین‌راهی نظیر جایگاه سوخت، تعمیرگاه خودرو، و تابلوهای راهنمای مراکز گردشگری؛
- ایجاد مراکز اقامتگاهی و خدماتی- رفاهی مناسب و با استاندارد بالا در منطقه برای گردشگران؛

- بالا بردن سطح کیفیت تسهیلات کالبدی و خدماتی مسافرخانه‌ها، رستوران‌ها، و سایر مراکز اقامتی موجود در منطقه؛
- بالا بردن سطح بهداشت در مراکز اقامتگاهی و پذیرایی؛
- ایجاد پناهگاه‌هایی در مسیرهای کوهنوردی؛
- تأمین اقامتگاه و خدمات پذیرایی در برخی مسیرهای کوهنوردی؛ و
- کنترل قیمت‌ها و جلوگیری از چندگانگی قیمت‌ها در منطقه.

اقدامات اجتماعی و فرهنگی

- برقراری نظم و انضباط عمومی در مراکز تفریحی و گردشگری منطقه به‌ویژه در روزهای تعطیل که گردشگران بیشتری وارد منطقه می‌شوند؛
- رواج فرهنگ گردشگری در منطقه و معرفی گردشگری به‌عنوان یک صنعت و برشمردن اثرات آن برای افراد محلی؛
- آگاه ساختن گردشگران نسبت به گردشگری روستایی؛
- تشویق مردم محلی به اقدامی خودجوش در زمینه تبلیغ گردشگری در روستاهای منطقه و ایجاد شرایط آن؛ و
- تبلیغ از طریق تهیه بروشور، عکس و کارت‌پستال‌هایی از جاذبه‌های روستایی منطقه و توزیع آنها میان گردشگرانی که در شهرک داوودیه به‌سر می‌برند.

اقدامات زیست‌محیطی و کالبدی

- جلوگیری از تخریب محیط زیست توسط گردشگران، روستاییان و افراد محلی؛
- حفظ منابع گردشگری طبیعی و انسانی موجود در برابر هر نوع برخورد مخرب و غیرمسئولانه از هر جانی که باشد؛
- نصب تابلوهای هشداردهنده در زمینه حفظ محیط زیست؛
- توجه بیشتر مسئولان محلی و گردشگری منطقه نسبت به بهداشت محیط؛ و
- اتخاذ سیاست‌ها و تدابیری جهت جلوگیری از تغییر کاربری اراضی در منطقه.

منابع

- بقایی، مسیب و نوروزی، امید (۱۳۸۴)، «توریسم روستایی، منبع درآمد برای روستاییان». *مجله دهیاری‌ها*، ش ۱۶.
- بهرامی، عبدالعلی (۱۳۸۳)، «فرآیند برنامه‌ریزی توسعه روستایی». *مجموعه مقالات کنگره توسعه روستایی؛ چالش‌ها و چشم‌اندازها*. تهران: مؤسسه توسعه روستایی ایران.
- جوان، جعفر و سقایی، مهدی (۱۳۸۳)، «نقش گردشگری روستایی در توسعه منطقه‌ای با تأکید بر مدیریت روستایی». *مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای*، ش ۲.
- حسین‌زاده دلیر، کریم و حیدری، رحیم (۱۳۸۲)، «توریسم در ایران، چالش‌ها و امیدها». *مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای*، ش ۱.
- رضوانی، علی‌اصغر (۱۳۷۷)، *جغرافیا و صنعت توریسم*. تهران: دانشگاه پیام نور.
- رضوانی، محمدرضا (۱۳۸۳)، *مقدمه‌ای بر برنامه‌ریزی توسعه روستایی در ایران*. تهران: قومس.
- صفایی، پیمان (۱۳۸۰)، *طرح هادی روستای کیگانه، شهرستان تهران*. تهران: بنیاد مسکن انقلاب اسلامی استان.
- قربانی، معصومه (۱۳۸۰)، *برنامه‌ریزی گذران اوقات فراغت با تأکید بر حساسیت‌های زیست‌محیطی ارتفاعات شمال تهران، نمونه موردی دره کن*. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد)، دانشگاه شهید بهشتی.
- محمدی، مهدی (۱۳۸۳)، «بررسی توانایی‌های زنان عشایری با تأکید بر نقش آنان در اقتصاد تولیدی عشایر». *مجموعه مقالات همایش ملی ساماندهی جامعه عشایری ایران*. تهران: نقش بیان با همکاری سازمان امور عشایر ایران.
- معمدی، محسن (۱۳۸۱)، *جغرافیای تاریخی تهران*. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- مهدوی، داوود (۱۳۸۱)، *نقش توریسم در توسعه نواحی روستایی پیرامون شهرها و ارائه مدل استراتژیک (نمونه: دهستان لواسان کوچک)*. (پایان‌نامه دکترا). دانشگاه تربیت مدرس.
- مهدوی، مسعود و طاهرخانی، مهدی (۱۳۸۳)، *کاربرد آمار در جغرافیا*. تهران: قومس.
- ناجی، رضا (۱۳۷۴)، *راهیابی به توسعه صنعت ایرانگردی و جهانگردی*. تهران: مرکز تحقیقات و مطالعات سیاحتی.
- نصیری‌زاده، حمیدرضا و توتونچی، جلیل (۱۳۸۲)، «جهانگردی و اشتغال». *سمینار بررسی سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه جهانگردی در جمهوری اسلامی ایران*. تهران: سازمان ایرانگردی و جهانگردی.

- Campbell, L. M. (1999), *Ecotourism in Rural Developing Communities*.
Canada: University of Western Ontario.
- England Research (2005), "Rural and farm tourism". Available on:
www.anobanini.ir.
- Holland, J.; Burian, M.; and Dixey, L. (2003), *Tourism in Poor Rural Areas, Diversifying the Product and Expanding the Benefits in Rural Areas*. London: PSA publications.
- Oppermann, Martin (1996), "Rural tourism in Southern Germany". *Annals of Tourism Research*, Vol. 13, No. 1.
- Slee, Bill (1997), "The economic impact of alternative types of rural tourism". *Journal of Agricultural Economics*, Vol. 10, No. 6.
- Soteriades, Morios (2002), "Tourism and environment in rural areas".
Available on: www.fund.acbe/prelude.
- Szabo, Bernadett (2005), "Rural tourism as alternative income source for rural areas along the Hortobagy". *Journal of Agricultural Economics*.
Vol. 20, No. 11.